

Een pleidooi voor een radicaal pragmatische benadering van duurzaamheid

JOEKELS .

I Inleiding

Onlangs hielden wij een pleidooi voor een ander monetair beleid in Europa als een cruciaal element in de strijd tegen de werkloosheid.¹ Het huidige economisch beleid van de meeste EU-lidstaten lijkt ons immers zeer inconsequent. Aan de ene kant is het eenzijdig gericht op de aanbodzijde van de arbeidsmarkt via allerlei maatregelen die de arbeidsbereidheid moeten stimuleren. Aan de andere kant geeft het, door een deflatoire vraagpolitiek, nauwelijks impulsen aan ondernemers om het activiteitsniveau uit te breiden zodat er ook geen aanzienlijke daling van de werkloosheid optreedt, integendeel zelfs. De bevolking wordt getroffen door inkomensmatiging en een grotere werkonzekerheid, zonder dat hun werkgelegenheidskansen aanzienlijk verhogen, maar met de nodige extra druk op hun bestedingen.

Wie de werkgelegenheid wil aanzwengelen, moet niet warm en koud tegelijk blazen: een beleid langs de aanbodzijde van de arbeidsmarkt moet noodzakelijkerwijze worden aangevuld met maatregelen langs de vraagzijde die de bedrijvigheid ondersteunen en grotere werkgelegenheidskansen creëren. We wezen op het belang van relance, indien niet via fiscale weg (voor evidente budgettaire redenen) dan wel door middel van het monetaire beleid, via een ruimere geldmarktpolitiek en een verlaging van de reële langetermijnrente.

.....
¹ JOEKELS, 'De werkloosheid bij beide horens aanpakken', *De Gids op maatschappelijk gebied*, jg. 87, nr. 5, mei 1996.

Uit de milieubeweging kregen we hierop sterk terughoudende reacties. Een pleidooi voor relance en stimulering van de economische activiteit werd daar omwille van de ecologische onhaalbaarheid en onwenselijkheid op grote scepsis onthaald en zeer kritisch bejegend. Men leek integendeel stilzwijgend te suggereren dat de huidige recessie nog maar het begin is, want vanuit ecologisch oogpunt beschouwd, moet het zo snel mogelijk met nog veel minder. Volgens de milieubeweging kan een relance-offensief enkel uitmonden in een verscherping van de huidige milieuproblemen en is ze een obstakel op weg naar duurzaamheid.

Krimp en recessie

Interessant in de argumentatie van de milieubeweging is de nog steeds erg gewrongen verhouding tussen ecologie en economie, die blijkbaar niet anders dan als tegengesteld wordt begrepen. De essentie van het probleem is volgens ons het volgende: iedereen (sociale en milieubeweging) lijkt ervan overtuigd dat een ecologisch meer verantwoorde samenleving enkel kan worden bereikt op voorwaarde dat de bevolking haar consumptie drastisch terugschroeft. Men moet dan wel goed beseffen dat deze 'krimp' onvermijdelijk een permanente recessie en inboeten aan materiële welstand met zich meebrengt.

Nochtans hebben 25 jaar relatief lage economische groei² —nog geen krimp— ons ecologisch geen stap verder gebracht. Wel zitten we vandaag met een werkloosheidsgraad boven de 10%, ondanks de loskoppeling van de lonen van de productiviteit. Een *terugschroeven* van de economische activiteit tot ecologisch verantwoorde niveaus zou die relatieve economische stagnatie enkel maar versterken.

Gebaseerd op een analyse van enerzijds de beschikbare uitputbare milieubronnen en anderzijds het huidige verbruiksniveau ervan, becijferden de *Friends of the Earth* de milieugebruiksruimte per milieubron.³ Als streefdoelen voor 2010 dicteren zij: een reductie van de CO₂-emissies met 26%, een reductie van het primair energieverbruik met 20%, een onmiddellijke reductie van de materiaalstroom met ongeveer 20% —om op termijn een daling van 80 à 90% te bereiken— en een daling van het landgebruik met meer dan 30%. Een blik op de economische kringloop toont echter overduidelijk aan dat een structurele daling van de input van grondstoffen bij de huidige technologie tot een bijna evenredige daling van de output en de toegevoegde waarde leidt. De economische krimp die de *Friends of the Earth*-benadering voorstaat, zal dus onvermijdelijk zijn tol eisen op sociaal en werkgelegenheidsvlak.

'Zeggen' dat een milieuvriendelijke economie ook mens- en werkgelegenheidsvriendelijk kan zijn, volstaat niet. Het is juist dat een huishouding die

² zie Defourny & Jacquemin 1996.

³ Friends of the Earth Europe (1995)

energie- en materiaalgebruik terugschroeft en meer een beroep doet op arbeidskracht, de werkgelegenheid zal stimuleren en ons in de richting van hogere werkgelegenheid stuwt. Maar niet het werkgelegenheidsvolume op zich is de vraag, wel de beloning die tegenover dat werk staat. De sectoren die blootgesteld zijn aan buitenlandse concurrentie zullen nog meer onder druk komen te staan als elders nog op kapitaalintensieve wijze wordt geproduceerd. De delocalisatie zal in dat geval dramatische proporties aannemen. Aangezien dergelijke productiewijze en arbeidsorganisatie enkel leiden tot een drastische daling van de productiviteit en dus van de lonen, stappen we zo het Angelsaksische maatschappijmodel binnen.⁴ Is dat de bedoeling soms van de milieubeweging?

Fataal onverzoenbaar?

De ogenschijnlijke contradictie tussen ecologie en economie, die zich uit in een onvermijdelijke verarming, is een *hersenspinzel*. De *krimpidee* en het *verarmingssyndroom* volgen echter automatisch uit de theoretische en conceptuele analyse van het ecologisch probleem.

Ecologie wordt —in economische termen— begrepen als een probleem van externaliteiten: omdat niet alle belanghebbende partijen op de markt vertegenwoordigd zijn —in het bijzonder de per definitie afwezige toekomstige generaties— bepaalt de vrije markt op dit ogenblik een te lage prijs voor het milieugebruik in verhouding tot haar werkelijke (of sociale) waarde. Hierdoor ligt het milieugebruik van de huidige generaties boven het sociaal (inter temporeel) optimum en moet er ingegrepen worden om het daartoe te reduceren.

De correctheid van deze analyse staat buiten kijf en ze bezit een onmiskenbare overtuigingskracht. Desondanks komt ze ons in de praktijk onwerkzaam voor. Door als eerste aanbeveling volgend uit de externaliteitenanalyse de verarming te prediken van de huidige en eerstvolgende generaties ter wille van de toekomst, roept deze analyse hardnekkige weerstanden op telkens haar toepassing concreet wordt. Men beroept zich op of verschuilt zich achter (al dan niet speculatieve) technologische vooruitgang om gedragsaanpassingen voor zich uit te schuiven en belandt in Malthusiaanse discussies of er al dan niet een

4 "Het Angelsaksisch model kent een grote flexibiliteit van de arbeidsmarkt (soepele ontslagregeling, geen minimumloon) en zou dan gekenmerkt worden door een hoge economische groei en traditioneel een lage werkloosheid. Het Rijnlandmodel is gebaseerd op een sterk uitgebouwde welvaartsstaat, gericht op egalitarisme en beheersing van de armoede. Deze optie vergt echter hoge belastingen en resulteert in een hoge werkloosheid, o.m. door de zware lasten op de factor arbeid. In een scherpe formulering ziet het dilemma er dan als volgt uit. Het Rijnlandmodel zou erin slagen om de armoede relatief laag te houden door een sterk uitgebouwde welvaartsstaat, maar bekoopt die keuze met een hoge en structurele werkloosheid. Het Angelsaksische model zou erin slagen om met een door-gedreven flexibilisering en deregulering de werkloosheid in te tomen, maar dit leidt tot een groeiende ongelijkheid en armoede. De cruciale vraag is of een dergelijke keuze tussen werkloosheid en ongelijkheid reëel is en of de welvaartsstaat onvermijdelijk moet leiden tot werkloosheid. Indien het antwoord positief is, leidt dat tot een pleidooi voor een liberaal recept." (zie JOEKELS, 1996)

einde aan de groei en de vooruitgang is. Een juiste analyse leidt zodoende tot een verkeerd resultaat, als ze in de meeste gevallen de handelingen verhindert waarin ze zou moeten uitmonden. Met andere woorden, de externaliteiten-analyse werkt contraproductief. Dit verklaart deels waarom, ondanks vele onrust-wekkende signalen, er nog steeds veel te weinig aan de milieuproblemen wordt gedaan en ze telkens naar het tweede vlak verschuiven als de huidige generatie zich met dringender, meestal economische, problemen geconfronteerd ziet.

In wat volgt pleiten wij voor een 'verkeerde' analyse van de milieuproblematiek: een analyse die voorbij de externaliteitenbeschouwingen de huidige generatie kan aansporen tot een ecologisch verantwoord gedrag. Daarvoor geven we eerst een korte weergave van de 'correcte' benadering, om dan aan te tonen waar ze tekort schiet. Vervolgens willen we de lezer overtuigen van de noodzaak van een 'verkeerde', maar efficiëntere benadering.

Het milieuprobleem als externaliteitenvraagstuk

De dominerende visie op het milieuvraagstuk sluit aan bij die versie van het neoklassieke paradigma in de economische wetenschap die stelt dat perfect concurrentiële markten niet altijd tot een optimale allocatie van de goederen en hulpbronnen leiden. Optimale allocatie doet zich enkel voor wanneer alle kosten en/of opbrengsten toewijsbaar en aanrekenbaar zijn. Als dat niet het geval is, bevatten de prijzen die op een perfect concurrentiële markt tot stand komen niet alle informatie die voor de allocatie van de hulpbronnen en het evenwicht op die markt van belang is, zodat door de economische agenten niet noodzakelijk de juiste beslissingen genomen worden. Als economische goederen zogenaamd 'niet-rivaal' of 'niet-exclusief' zijn en hun gebruik door het ene economisch subject niet technisch of institutioneel beperkt wordt door de aanwending door andere economische agenten (zie Romer 1990), dan kom je in situaties waarin er opbrengsten zijn die niet worden vergoed of kosten die niet kunnen worden aangerekend aan degene die ze veroorzaakt. Een voorbeeld kan dit verduidelijken: als persoon A graag in het bos loopt dat door persoon B wordt omgekapd om het hout te verkopen, dan is dit voor B een opbrengst maar voor A een kost. Deze laatste kost wordt echter door niemand vergoed, zeker niet door persoon B. Gelijkaardige voorbeelden zijn denkbaar met 'economische' goederen zoals water en lucht. In dat geval treden externe effecten op, die verantwoordelijk zijn voor een kloof tussen private en sociale kosten of opbrengsten. In zo'n situatie is corrigerend overheidsoptreden aangewezen om de private met de sociale kosten of opbrengsten in overeenstemming te brengen via het opleggen van zogenaamde Pigouvianse belastingen of subsidies.⁵

Arthur Cecil Pigou (1877-1957) is een van de voornaamste denkers van de welzijnseconomie. Zijn kernidee is dat de economische keuzen zoals ze tot uitdrukking komen in de marktprijzen, niet noodzakelijk het sociale belang van goederen en diensten weerspiegelen. De prijzen zoals ze tot stand komen op de markt zijn dus imperfect. Dit idee leidt tot de noodzaak van ecologische fiscaliteit, van ecotaxen. Pigou (in *The Economics of Welfare*, 1920) stelde dat deze taxen de vervuiler moesten doen betalen voor het gebruik van kosteloze milieubronnen, en aldus de privé-ondernemer verplichten tot het internaliseren van de aan zijn activiteit verbonden externaliteiten.

De dominerende visie op het milieuprobleem volgt deze benadering. In het bijzonder wijst zij op de negatieve externaliteiten die het gevolg zijn van per definitie afwezige toekomstige milieugebruikers die hun rechten op milieugebruik niet kunnen doen gelden. Huidige gebruikers van het milieu wordt niet de volledige kost van hun gebruik aangerekend en bereiken daardoor een gelijkheid van marginale milieukosten en -nut voorbij het sociaal (inter temporeel) optimale. Ter correctie moet de overheid de private met de sociale marginale milieukosten in overeenstemming brengen en het milieugebruik van de huidige generaties (drastisch) inperken.

Duurzaamheid geldt dan als criterium voor deze inperking. Het marktfalen waaraan verholpen moet worden, bestaat uit een onrechtmatig hoog huidig milieugebruik in vergelijking tot een intergenerationele rechtvaardigheidsnorm. De prijs van het milieugebruik moet zo worden bepaald dat elke generatie een even grote milieugebruiksruimte heeft en geen enkele generatie de milieugebruiksruimte van andere generaties inperkt. Eigenlijk gaat het hier om de toepassing van de Kantiaanse categorische imperatief in de economie: "Doe wat je zou willen dat anderen voor jou zouden doen", of, iets dichterbij de oorspronkelijke formulering: "Handel steeds zo dat de richtlijn van je handelen universeel uitbreidbaar is." Deze regel is trouwens de officiële neoklassieke richtlijn m.b.t. de verdeling van het nationale inkomen over consumptie en besparingen (bij een exogene spaarquote) en staat bekend als de *golden rule of accumulation* (zie Phelps 1966, en Barro en Sala-i-Martin 1995). Deze gouden accumulatieregel zegt ons wat we *hic et nunc* maximaal mogen consumeren zonder de consumptiemogelijkheden van de toekomstige generaties te beperken, in de veronderstelling van een constant inkomen en een constante vooruitgang. Voor een ruim kapitaalbegrip, dat ook milieu en natuur zou omvatten, bepaalt de *golden rule of accumulation* dus het duurzame huidige consumptieniveau dat het consumptieniveau van de toekomstige generaties niet beperkt. Het ecologische vraagstuk, zoals het algemeen wordt begrepen, stelt dat —in het licht van de intergenerationele rechtvaardigheid of duurzaamheid— de huidige generatie teveel consumeert en te weinig accumuleert (redenerend vanuit het hoger geschetste ruime kapitaalbegrip). Conform de terughoudendheid van de milieubeweging omtrent relance en aanzwengeling van de economie langs de vraagzijde, is het huidig economisch vraagstuk vanuit ecologisch perspectief eigenlijk een *tekort* aan besparingen.

II Problemen met de 'klassieke' benadering

"...de fundamentele vraag (is) of de mensheid bereid zal zijn, met behulp van het concept en de visie van duurzame ontwikkeling, een adequaat antwoord te geven op de inperking van de grondstoffenvoorraad, de bewaring en herstelling van het milieu, de wijziging van het consumptiegedrag, het bewerkstelligen van een economisch evenwicht tussen Noord en Zuid en de beheersing van de demografische groei. Duurzame ontwikkeling dient duidelijk als een hogere waarde te worden aanzien door de wereldgemeenschap."

Gimeno, Holemans en Weiler (red.), 1996

De waarde en de betekenis van de 'klassieke' benadering is echter maar zo goed als de duurzaamheidsnorm waarmee de externaliteiten worden aangewezen en geëvalueerd en als de modaliteiten waaronder deze norm kan worden toegepast. Deze benadering sleurt twee soorten moeilijkheden in haar zog mee. Ten eerste is overeenstemming over de inhoud van de norm niet eenvoudig. Ten tweede - als het al mogelijk was om de violen te stemmen - blijft er een grote onduidelijkheid heersen over de manier waarop de doelstelling moet worden bereikt en wegen de aangehaalde inspanningen die men zich moet getroosten minstens even zwaar als de problemen die ze willen bekampen.

De subjectiviteit van het duurzaamheidsbegrip

De achillespees van de heersende — 'klassieke' — benadering van het ecologische vraagstuk is zonder meer de definitie van de duurzaamheidsnorm. Consequent als ze is met het perspectief van intergenerationele rechtvaardigheid, laat ze trouwens geen keuze dan (de poging om) een objectief-wetenschappelijke norm te poneren: een universeel en intertemporeel geldende norm die enkel beperkt is door de gebrekkige wetenschappelijke kennis ter zake. Maar hoe geslaagd is deze poging? Waarschijnlijk ingegeven door de tegenstelling tussen duurzaamheid en welvaart waarin deze benadering uitmondt, vragen sommigen zich af (Hofkes 1996, Verbruggen & Dellink 1996) of het wel mogelijk is om zo'n objectieve duurzaamheidsnorm te definiëren. Deze opwerping stelt bovendien dat maatschappelijke, inter- en intragenerationele rechtvaardigheid hoe dan ook aan de orde staat, zij het alleen al uit bekommernis om een democratische samenlevingsvorm.

Paradoxaal is in elk geval dat net door de maatschappelijke ontwikkeling teruggedrepen wordt naar een 19de eeuwse positivistische wetenschapsopvatting van objectiviteit die juist onder meer in het licht van de ecologische problematiek verlaten werd. Eén van de bezwaren tegen deze wetenschapsopvatting is net dat telkens weer afwegingen nodig zijn en 'subjectieve' inschattingen onvermijdelijk zijn. Dezelfde opmerkingen gelden voor de poging om een duurzaamheidsnorm en de milieugebruiksruimte vast te leggen (CPB 1996), al was het maar op het niveau van de afweging van allerlei risico's (waarvan de inschattingen en beoordeling zelf voor interpretatie vatbaar zijn). Een boutade maakt dat nog het duidelijkst: hoe weeg je het voortbestaan van de zwarte neushoorn af tegenover een verzekering van voedselvoorziening van de hele wereldbevolking? In welke mate mogen, kunnen of moeten we rekening houden met de substitutiemogelijkheden van een (milieu)vermogensgoed voor een ander? De opvattingen hierover hebben een wezenlijke impact op de hoedanigheid van de norm en de beoordeling, zoals op micro-economisch terrein iedereen met enige ervaring met MER-studies⁶ kan bevestigen.

Kunnen we het idee van intergenerationele rechtvaardigheid dan nog verzoenen met iets anders dan een objectieve duurzaamheidsnorm? Het

⁶ Milieu-effectrapportage

belangrijkste kenmerk van toekomstige generaties is het feit dat ze toekomstig zijn, met andere woorden op dit moment afwezig. De enige manier om hen tegenwoordig te stellen is dus via een absolute objectieve norm waaraan iedere levende ziel zich dient te onderwerpen: intergenerationele rechtvaardigheid kan niet zonder objectiviteit.

Een ambigue weg

Als we al aannemen dat zo'n objectieve duurzaamheidsnorm in de mate van het mogelijke kan worden ingevuld, blijven we toch nog in het ongewisse over de maatschappelijke consequenties ervan. Roefie Hueting (1996a, 1996b) die de idee van een objectieve norm verdedigt vanuit een strikt onderscheid tussen feiten en waarden, voegt in één adem aan zijn draconisch pleidooi toe dat deze norm hoofdzakelijk, zo niet volledig, door technologische vooruitgang kan worden ingevuld. Met dien verstande dat de impact op het inkomen en de welvaart achterwege zouden blijven. De relevantie van die aanhaling reikt verder dan het louter aanduiden van een technologisch optimist waar je die het minst zou verwachten. Misschien ligt de strengste duurzaamheidsnorm wel in het bereik door een 'spontane' of een iets meer gestuurde evolutie van de technologie?

Een historisch voorbeeld moge deze houding typeren: William Stanley Jevons, Brits econoom uit de 19de eeuw, wegbereider van de neoklassieke school, was voldoende Malthusiaan om te waarschuwen voor de nakende uitputting van de kolenreserves, met alle gevolgen van dien voor welvaart en inkomen. Veronderstellen we nu dat hij ook op dat vlak ernstig was genomen en dat er maatregelen waren uitgevaardigd om een duurzaam, intergenerationeel rechtvaardig kolengebruik te garanderen. Misschien waren petroleum en elektriciteit iets sneller ontdekt en toegepast, misschien ook niet: armere samenlevingen hebben niet onmiddellijk de neiging om snel te evolueren. Maar stel nu dat uiteindelijk bleek wat we vandaag weten: dat we (voorlopig althans) een substituut hebben voor steenkool, waardoor de voorraden van steenkool nog de grootste zijn van alle fossiele energiebronnen. Los van deze heuglijke ontdekking hadden we dan kunnen vaststellen dat in naam van de intergenerationele rechtvaardigheid een generatie nog wat meer en langer in de ellende had geleefd. In dat geval was er tegenover het verleden een manifeste en onherroepelijke onrechtvaardigheid begaan.

We willen hier niet, zoals Roefie Hueting, elk duurzaamheidsprobleem met technologisch *Vernunft* wegwuiven. Dat was weliswaar de klassieke replek op het eerste Rapport aan de Club van Rome, waarnaar op wereldschaal consequent gehandeld is, maar met ons inziens slechts gedeeltelijk succes. Het argument van de technologische evolutie maakt daarentegen duidelijk dat de ecologische externaliteiten hoofdzakelijk een dynamisch karakter hebben en zodoende pas tevoorschijn komen na en met de evolutie van de technologie, *ex post* dus. Onvermijdelijk zal men moeten wachten tot het probleem zich stelt —waar hebben we dit nog gehoord?— vooraleer kan ingegrepen worden.

Mede daardoor doet ook de grote populariteit van de Brundtlanddefinitie van duurzame ontwikkeling als "een vorm van ontwikkeling waarbij aan de behoeften van de nu levende generatie tegemoet wordt gekomen zonder dat daarvoor de mogelijkheden van toekomstige generaties om in hun behoeften te voorzien, in gevaar wordt gebracht"⁷ ons de wenkbrauwen fronsen. De behoeften van de nu levende generatie zijn immers praktisch eindeloos. Hieraan voldoen in een eindige wereld is onmogelijk, laat staan dat de mogelijkheden van de toekomstige generaties hierdoor gevrijwaard blijven. Dit doet niets af van het wervende karakter van de Brundtlanddefinitie. Maar cruciaal in deze denk-beweging is de invulling van de intergenerationele rechtvaardigheid, "een bij uitstek subjectief begrip", "een afweging die (...) uiteindelijk ook een zaak is van de politiek". Er is nu eenmaal geen éénduidige weg om met het milieu om te gaan. Intergenerationele rechtvaardigheid laat nog steeds ruimte toe voor de mens "om de wereld naar eigen goeddunken in te richten."⁸

III Verkeerde analyse

Om uit die impasse te geraken en omwille van de efficiëntie pleiten wij eerder voor een 'verkeerde' analyse van het milieuprobleem. Door het ecologische probleem te benaderen vanuit het perspectief van de intergenerationele rechtvaardigheid op basis van een absolute duurzaamheidsnorm raken we verstrikt in een web van onzekerheden en aarzelingen. We schrikken terug voor de ingrijpende gevolgen, die slechts door onvoldoende kennis en informatie zijn ondersteund en daarom betwifelbaar zijn. De draconische maatregelen die de studie van *Friends of the Earth* als noodzakelijk voorschotelt, zetten het mes op de keel van hen die ze moeten uitvoeren en werken daardoor enkel contra-productief. Niemand ziet er een beginnen aan en alles wordt op de lange baan geschoven. Een toepassing van het 'voorzichtigheidsprincipe' kan al snel onrechtvaardiger zijn dan het negeren van dit principe, namelijk als blijkt dat we met z'n allen de buikriem aansnoeren zonder dat dat na verloop van tijd tot resultaten leidt. Het meest dramatische gevolg is nog dat het ecologische vraagstuk zelf hierdoor niet structureel wordt aangepakt.

Beweren we hiermee nu dat de hele duurzaamheidsidee overboord mag omwille van het ecologisch probleem? Helemaal niet! Maar als we de samenleving ecologisch willen veranderen moeten we duurzaamheid wel anders gaan interpreteren, namelijk door de aandacht te vestigen op de huidige generaties; als het ware duurzaamheid uit eigenbelang.

De beschouwing van het ecologische probleem in termen van intergenerationele rechtvaardigheid is een misvatting in zoverre er helemaal geen probleem van de toekomstige generaties is, maar wel een daadwerkelijk probleem voor de huidige! Als we de milieukosten en dito inspanningen

⁷ World Commission on Environment and Development, *Our Common Future*, Oxford University Press, 1987. Beter gekend als het rapport van de Brundtland-commissie.

⁸ Stolwijk, 1996, p. 535.

vandaag optellen en er de reeds ervaren milieuproblemen (waterzuivering, mobiliteit, gezondheidsproblemen...) aan toevoegen dan zitten we al met een cruciaal actueel probleem. De externaliteitenanalyse van het ecologische probleem is juist, maar ondertussen ergens overbodig: de kosten worden ons nu aangerekend. Iets gewaagder zouden we de vertraging van het groeiritme in verband kunnen brengen met de ecologische problemen. De lange termijn economische groei en de tendentiële stijging van de arbeidsproductiviteit zijn sinds het begin van de jaren zeventig ingrijpend teruggevallen. Met andere woorden, dezelfde inspanningen leiden niet meer tot dezelfde meeropbrengsten, wat de meest algemene uiting van het ecologische probleem zou kunnen zijn. Bovendien geraken de reële lonen ook in West-Europa almaar meer ontkoppeld van de productiviteitsstijgingen.

In een 'positievere' formulering beweren we dat ecologische *bottlenecks* tot de meest pregnante behoren als we de ambitie aanhouden om de langetermijngroei op te tillen tot een peil waarbij de werkloosheid significant zou dalen. Een *steady state* economische groei van jaarlijks 3% zou al snel op aanzienlijke problemen van transport, ruimtelijke ordening, afval en schadelijke emissies stuiten en bijgevolg onhoudbaar zijn.

Elke ingenieur zal beweren dat deze problemen in principe technologisch oplosbaar zijn. Enkel de maatschappelijke haalbaarheid kan een probleem vormen. Precies daarom is het ons te doen. Vele technologische oplossingen leggen beslag op omvangrijke hoeveelheden van zeer schaarse middelen, die dan niet meer vrij zijn voor ander gebruik. Er zijn dus wel degelijk maatschappelijke grenzen aan wat met technologisch weerwerk kan worden opgelost. Bovendien is enige 'historische' vergissing niet uitgesloten. Technologische ontwikkeling was immers de allereerste reactie op de bevindingen van het eerste Rapport aan de Club van Rome (1973). Zo is het onjuist te beweren dat ecologische problemen tot voor kort nog verwaarloosd werden. Mobiliteitsproblemen, schaarste aan zuivere 'vrije goederen', tekort aan ruimte... werden integendeel wel degelijk ter harte genomen, maar men zocht al te snel oplossingen in investeringen en technologische vooruitgang. Binnen dat denkkader werd zeer consequent gereageerd op de toenemende verkeersstroom, namelijk door de auto meer plaats en betere infrastructuur te geven, een oplossing die ons vandaag duur te staan komt.

Zolang voor de oplossing van de grenzen waarop de economie stuit de inzet van grote hoeveelheden aan schaarse middelen nodig is, blijven we vastzitten in het patroon van relatief lage langetermijngroei waarmee we de laatste 25 jaar te maken hebben. Duurzaamheid kan voor de economische ontwikkeling en welvaart een cruciale rol vervullen, juist door de milieugebruiksruimte van de economische productie te reduceren. Door te beletten dat de economie op ecologische grenzen stuit, laat duurzaamheid een hogere langetermijngroei toe. Hierin ligt de relevantie van duurzaamheid. Door de mate waarin ze precies langetermijngroei mogelijk maakt en de welvaart bevordert in plaats van te verhinderen.

Enkel op die manier kunnen we de huidige generatie tot duurzaamheid motiveren en stimuleren, zelfs vanuit intergenerationeel perspectief. Net zoals bij de Malthusiaanse bevolkingskwesitie de stijgende welvaart en inkomen een preventieve *check* waren voor het geboorte-aantal en de bevolkingsgroei *endogeen* deden afnemen, zo zullen mensen tot een duurzaam milieugebruik overgaan wanneer de maatschappelijke en —meer nog— hun individuele welvaart erop vooruit gaan. Als de langetermijn economische groei —die beslissend is voor de welvaart van de toekomstige generaties— afhankelijk gemaakt wordt van een zo laag mogelijke belasting van de milieugebruiksruimte teneinde ecologische *checks* te vermijden, zal duurzaamheid centraal staan in elke strategie van economische ontwikkeling.

Voorbeelden hiervan zijn legio. Recent onderzoek van *Plant Location International* naar de determinanten van investeringen van de eerste orde door grote multinationale ondernemingen wezen voor Vlaanderen op twee tekortkomingen: de verkeerssituatie —niet het wegennet— en de aanwezigheid van voldoende en geschikte bedrijfsterreinen.⁹ Het laatste was een zogenaamd 'knock-out' criterium, dat voorafgaat aan elke overweging voor een welbepaalde locatie. De belangrijkste Vlaamse handicaps voor het aantrekken van grote internationale investeringen zijn dus van ecologische aard: mobiliteit en ruimte. Voor beide moeilijkheden kan men een technologische oplossing bedenken. Ideeën als rekeningrijden en computergestuurd verkeer kunnen op enige populariteit rekenen. Een structurele vermindering van de mobiliteitsbehoefte door de huisvesting meer te concentreren, het stadsweefsel te herstellen en door telewerk zou zorgen voor een drastische reductie van de investeringen die voor de technologische oplossingen nodig zijn. Op die manier komen middelen vrij voor andere doeleinden, bijvoorbeeld voor subsidies om renovatie aantrekkelijker te maken dan nieuwbouw (die de nog beschikbare open ruimte enkel maar in beslag neemt, ook die voor bedrijven).

Het idee van duurzaamheid door economische welvaart legitimeert aan consumentenzijde de compensatie van inkomensverlies bij de heffing van milieubelastingen. Wanneer een milieubelasting bovenop het substitutie-effect (milieuschadelijke worden duurder dan milieuvriendelijke goederen) voor een inkomenseffect zorgt (netto-inkomens die dalen, met minder consumptie van alle goederen als gevolg), is dat op zich wel doeltreffend voor het milieu, maar vanuit welvaartsoverwegingen is uiteraard het eerste te verkiezen.

IV Conclusies

Als we tenminste de ambitie hebben om de problemen aan te pakken voor ze zich stellen, dan zijn we beter af met een historische duurzaamheidsnorm die telkens de vraag stelt in welke mate zij de economie (kapitaalsaccumulatie) vooruit helpt. Enkel door duurzame ontwikkeling los te koppelen van het

.....
⁹ Zie ook GOM 1996.

verarmingssyndroom, met andere woorden door duurzaamheid na te streven doorheen ontwikkeling (en niet als tegengesteld aan mekaar) is een operationalisering van het duurzaamheidsbegrip mogelijk. Door een radicaal pragmatisme te bepleiten, moeten we het (inefficiënt) idealistisch masker van het duurzaamheidsbegrip helpen afleggen. Daarbij stellen we ons telkens opnieuw de vraag welke incentives, welke gedragswijzigingen gegeven de stand der technologie nodig zijn voor een ontwikkeling die ook duurzaam is?

Enkel een omkering van de prioriteiten kan ons uit de impasse helpen. Niet duurzaamheid maar ontwikkeling staat voorop. Begrijp ons niet verkeerd. Duurzaamheid moet geenszins wijken in naam van de groei, in naam van de vooruitgang. Integendeel, niet door de externaliteiten af te wachten, maar door de maatschappelijke problemen aan te pakken voor ze zich manifesteren, krijgt het perspectief van duurzaamheid een grotere maatschappelijke relevantie. Door duurzaamheid op haar merites voor ontwikkeling te beschouwen - ontwikkeling door duurzaamheid - vormen we het externaliteitenprobleem om tot de huidige 'restproblemen' die overblijven nadat de technologische vooruitgang zijn bijdrage geleverd heeft, zoals verkeersproblemen, broeikaseffect, ozonconcentraties. Deze problemen moeten aangepakt worden via democratisch gestuurde maatschappelijke keuzes.

De keuze tussen een groei die voor voldoende werkgelegenheid zorgt en een groei die de ecologische grenzen niet overschrijdt, is een irrelevante vraagstelling.¹⁰ Milieuproblemen zijn slechts relevant voor zover ze de groei op lange termijn dreigen te ondergraven. Evenmin kan technologische vooruitgang volstaan om de groei binnen ecologische grenzen te houden. Sinds het eerste rapport aan de Club van Rome is de voorspelde grondstoffenschaarste als gevolg van technologische vooruitgang niet uitgekomen. Vandaag zitten we met andere problemen: emissies, ruimtelijke ordening... Hier faalt de technologie duidelijk. Als technologie volstond dan hadden we vandaag nauwelijks een milieuprobleem. Met een wettelijk kader zouden we genoeg hebben om de economie in ecologische richting bij te sturen. Deze eenzijdige benadering van het milieuprobleem heeft vandaag gefaald. Door vervolgens op zoek te gaan naar zaken die de technologie kunnen aanvullen, botsen we op het begrip duurzaamheid.

¹⁰ Voor een gelijkaardige discussie in Nederland zie: van der Veer 1996

Bibliografie

Barro, Robert & Sala-i-Martin, Xavier

1995 *Economic Growth*. Mc Graw Hill, New York

Boehm, Rudolf

1994 Vraagtekens bij een voortdurende ontwikkeling. In: *Ecogroen*, nr.3

Centraal Planbureau (CPB)

1996 *Economie en milieu: op zoek naar duurzaamheid*. Sdu Uitgevers, Den Haag

Clauwaert, Annick

1996 Het centenplaatje van het milieubeleid. In: *Arbeid en Milieu*, nr.2

Daly, Herman

1973 *Towards a steady-state economy*. Freeman and Company, San Francisco

Defourny, Jacques & Jacquemin, Jean-Charles

1996 La crise dans (presque) tous ses états. In: 12ième congrès des économistes belges de langue française, *Les grandes interrogations de l'an 2000: croissance, emploi, sécurité sociale. Commission 1: Avec quelle croissance devons-nous apprendre à vivre?*. CIfOP, Charleroi: 9-18

Denayer, William

1996 De natuur telt ook mee. Een nieuw rapport aan de Club van Rome. In: *Ecogroen*, nr.1

Elchardus, Marc

1996 *De gemobiliseerde samenleving. Tussen de oude en een nieuwe ordening van de tijd*. Koning Boudewijn Stichting, Brussel

Friends of the Earth Europe

1995 *Naar een duurzaam Europa: de studie*, Vereniging Milieudefensie, Amsterdam

Gimeno P., Holemans D. en Weiler R.

1996 "Het onrechtvaardige en het ondraaglijke". In: *Ontwikkeling en duurzaamheid*, Gimeno, Weiler & Holemans (red.). Technologisch Instituut / VUBpress, Antwerpen / Brussel:13-30

GOM

1996 Procedureproblemen bij bedrijfsvestigingen: ruimtelijke ordening, vestiging, uitbreiding, milieu, bodemsanering". nota, GOM

Hueting, Roefie & Reijnders, Lucas

1996a Duurzaamheid is objectief begrip. In: *Economisch Statistische Berichten*, 8 mei

Hueting, Roefie & Reijnders, Lucas,

1996b Duurzaamheid en preferenties. In: *Economisch Statistische Berichten*, 12 juni

Hofkes, Marjan

1996 Objectieve duurzaamheid bestaat niet. In: *Economisch Statistische Berichten*, 12 juni

JOEKELS

- 1996 De werkloosheid bij beide horens aanpakken. In: *De Gids op maatschappelijk gebied*, jg. 87, nr. 5

Phelps, E.

- 1966 *Golden Rules of Economic Growth*, Norton, New York

Porter, Michael E.

- 1991 America's green strategy. In: *Scientific American*

Quintelier, Guy

- 1996 Ecologische modernisering als socialistisch beleid. Enkele vragen aan Norbert De Batselier. In: *Vlaams Marxistisch Tijdschrift*, nr.3

Romer, P.,

- 1990 Endogenous Technological Change. In: *Journal of Political Economy*, vol.98

Stolwijk, Herman

- 1996 Het subjectieve karakter van duurzaamheid. In: *Economisch Statistische Berichten*, 12 juni

van der Veer, P.

- 1996 Milieubeleid is duurzaam investeren. In: *Economisch Statistische Berichten*, 18 september

Verbruggen, Harmen & Dellink, Rob

- 1996 Duurzaam gebruik en duurzame ontwikkeling. In: *Economisch Statistische Berichten*, 12 juni

JOEKELS staat voor Jonge Economen voor een Ekologische en Leefbare Samenleving. JOEKELS is een open en ongebonden groep van jonge economen die zich als links en progressief wenst te profileren en duidelijk een actieve bijdrage wenst te leveren tot de debatacultuur. JOEKELS buigt het hoofd over sociaal-economische vraagstukken met een diepgaande uitwerking op onze samenleving. JOEKELS wil duidelijke standpunten innemen en acht hiertoe het politieke debat onvermijdelijk. De confrontatie van wetenschappelijke inzichten en politieke cultuur is de vruchtbare bodem waarin JOEKELS het best gedijt. JOEKELS publiceerde ondertussen 'De revival van de welvaartsverdeling', in *Samenleving en Politiek*, jg. 2, nr.3, 1995; 'Maastricht en de Belgische overheidsschuld', in *Economisch Statistische Berichten* (NL), 21 juni 1995; 'Kritische bedenkingen bij debat inzake begrotingsnorm op lange termijn', in *De Gids op maatschappelijk gebied*, jg. 86, nr.10, 1995; 'De werkloosheid bij beide horens aanpakken', in *De Gids op maatschappelijk gebied*, jg. 87, nr.5, mei 1996.

Contactpersoon: Olivier De Cock, Joekels, Grasmarkt 105, bus 47, 1000 Brussel. Tel. 02/552.02.77.